

Personu ar intelektuālās attīstības traucējumiem un personu ar garīgās veselības problēmām rīcībspēja

Eiropas Savienībā (ES) dzīvo aptuveni 80 miljoni personu ar invaliditāti. Daudzām rīcībspēja ir ierobežota vai nav vispār, samazinot viņu spēju dzīvot neatkarīgi un pieņemt lēmumus attiecībā uz savu dzīvi.

Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām (CRPD) iezīmē invaliditātes koncepcijas maiņu. Konvencijā tiek uzskatīts, ka personām ar invaliditāti ir tādas pašas tiesības kā citiem cilvēkiem un līdz ar to viņām pašām ir jāpieņem būtiski lēmumi. Šāda uz tiesībām balstīta pieeja invaliditātei būtiski ietekmē tiesību aktus par tiesībspēju un to īstenošanu.

Kas ir tiesībspēja?

Tiesībspēja ir personas spēja pieņemt juridiski spēkā esošus lēmumus un iesaistīties saistošās līgumattiecībās. Tā padara personu par tiesību subjektu un juridisku tiesību un pienākumu turētāju. Rīcībspēja ir jo īpaši svarīga, jo tā ietekmē visas dzīves jomas, sākot no izvēles, kur dzīvot, vai un ar ko stāties laulībā, līdz darba līguma parakstīšanai vai balsošanai. CRPD aplūko rīcībspēju 12. pantā "Vienlīdzīga tiesībspējas atzīšana".

"Uzmanības centrā būtu jāizvirza [CRPD 12. panta] centrālā loma Konvencijas struktūrā un tā vērtība kā instrumentam daudzu citu tiesību nodrošināšanā."

Apvienoto Nāciju Organizācijas Ģenerālasamblejas Cilvēktiesību padome (2009. gadā), Apvienoto Nāciju Organizācijas Augstā cilvēktiesību komisāra biroja tematisks pētījums saistībā ar zināšanu un izpratnes uzlabošanu attiecībā uz Konvenciju par personu ar invaliditāti tiesībām

Politikas konteksts

Tā kā ES ir ratificējusi šo konvenciju, CRPD tika iekļauta ES tiesību sistēmā, radot juridiskas saistības tajās jomās, kas ir ES kompetencē. Rīcībspējas ierobežojumi aktualizē jautājumus par diskrimināciju un vienlīdzību, kas ir ES tiesībās aizsargāti principi.

Galvenie ES politikas dokumenti atspoguļo koordinatora lomu, ko ES iestādes var ieņemt rīcībspējas jomā. ES stratēģijā

invaliditātes jomā 2010.-2020. gadam ir atzīmēts, ka "ES rīcība atbalstīs un papildinās nacionālās stratēģijas un programmas, lai veicinātu līdztiesību, piemēram, veicinot saderību starp dalībvalstu tiesību aktiem par tiesisko rīcībspēju un [CRPD]". ES augsta līmeņa darba grupa invaliditātes jomā 2008. gadā akcentēja 12. panta īstenošanu kā "kopīgu izaicinājumu", kam jāpievēršas. Tā uzsvēra arī to, cik svarīgi ir apmainīties ar pieredzi, kā labāk īstenot CRPD.

Lai palīdzētu atbalstīt CRPD īstenošanu, Eiropas Savienības Pamattiesību aģentūra (FRA) analizēja starptautiskos un valstu standartus attiecībā uz personu ar garīgās veselības problēmām un personu ar intelektuālās attīstības traucējumiem rīcībspēju. Tā papildināja šo analīzi ar konstatējumiem, kas iegūti pētījumos, pamatojoties uz intervijām ar personām ar invaliditāti.

Juridiskais konteksts

Tiesības uz visu personu vienlīdzīgu atzīšanu likuma priekšā ir sen iedibināts cilvēktiesību princips, kas atspoguļots valstu un starptautiskajos tiesiskajos regulējumos.

Apvienoto Nāciju Organizācija

CRPD 12. pantā ir atzīts, ka personām ar invaliditāti "līdzvērtīgi ar citiem ir rīcībspēja visās dzīves jomās" un ka invaliditāte pati par sevi neattaisno rīcībspējas atņemšanu. Tā ievieš būtiskas izmaiņas pieejā attiecībā uz rīcībspēju, dodot iespēju personām ar invaliditāti pašiem lemt par savu dzīvi.

"[CRPD] Komiteja iesaka [...] virzīties no tā, ka lēmumus pieņem kāds cits, uz lēmumu pieņemšanu, sniedzot atbalstu, ievērojot personas autonomiju, gribu un prioritātes [...]."

Personu ar invaliditāti tiesību komiteja (2012. gadā), Noslēdzošie apsvērumi par Ungāriju

Eiropas Padome

Eiropas Padomes standarti, kas pieņemti pirms CRPD, pie noteiktiem apstākļiem un nodrošinot noteiktas garantijas pieļauj ierobežot rīcībspēju. Taču tikai invaliditātes dēļ nav attaisnojama

rīcībspējas atņemšana. Jebkurš ierobežojums ir gan jāpielāgo konkrētiem apstākļiem, gan tam ir jābūt samērīgam ar viņa/ viņas vajadzībām.

ES dalībvalstis

CRPD stāšanās spēkā uzvedināja uz diskusijām par ES dalībvalstīs spēkā esošajiem tiesiskajiem regulējumiem attiecībā uz rīcībspēju. Tās ES dalībvalstis, kuras ir ratificējušas CRPD, var saskarties ar problēmām, veidojot tādas valsts tiesību aktus, kuros ir paredzēti pasākumi, kas saistīti ar lēmumu pieņemšanu, sniedzot atbalstu, citiem vārdiem sakot, pasākumi, kas ciena personas autonomiju, gribu un prioritātes. To dalībvalstu, kas pašreiz reformē tiesību aktus attiecībā uz rīcībspēju, skaits norāda uz to, ka notiek pārskatīšana pašos pamatos, ko CRPD arī pieprasa.

FRA konstatējumi parāda, ka pašreiz ES dalībvalstīs spēkā esošajiem tiesību aktiem attiecībā uz rīcībspēju ir vairākas kopīgas iezīmes. Gandrīz visas valstis nosaka, ka, lai ierobežotu personas rīcībspēju, intelektuālās attīstības traucējumi vai garīgās veselības problēmas ir jāskatā kopā ar otru kritēriju, kas saistīts ar personas "nespēju" tikt galā ar savām lietām. Parasti pēc lēmuma par ierobežotu rīcībspēju tiek nozīmēts aizbildnis. Valsts tiesību akti visās ES dalībvalstīs ļauj iesniegt apelāciju pret lēmumu, ar kuru personai tiek atņemta rīcībspēja un nozīmēts aizbildnis, lai gan dažās dalībvalstīs attiecīgās personas nevar iesniegt apelāciju vai aktīvi piedalīties šo lietu izskatīšanā.

Personiskā pieredze

FRA intervijas ar personām ar garīgās veselības problēmām un intelektuālās attīstības traucējumiem parāda, kā rīcībspēju regulējošie tiesību akti var ietekmēt ikdienas dzīvi personām ar invaliditāti. Interviju dalībnieki, kuri ir zaudējuši savu rīcībspēju, dalījās savā bezpēcības sajūtā.

"Viņi izdarīja visu man aiz muguras, lai gan likums viņiem to neatļāva darīt." (vīrietis, 69 gadi)

Pēc aizbildņu iecelšanas respondenti pauda neapmierinātību par to, ka tiek ierobežota viņu spēja pašiem pieņemt lēmumus.

"Es esmu pilnīgā aizbildniecībā. [...] Tāpēc es nevaru balsot un mēs arī nevaram apprecēties." (vīrietis, 53 gadi)

Tomēr tikai daži no viņiem ir apstrīdējuši lēmumu par rīcībspējas atņemšanu vai par aizbildņa maiņu.

"Tiesnesis teica, ka, ja tiks iesniegta apelācija, tad notiks atkārtota lietas izskatīšana, kas prasīs vairākas tiesas sēdes. Tas man rada nopietnu psiholoģisku diskomfortu." (sieviete, 36 gadi)

Turpmākā rīcība

Šie konstatējumi sniedz vērtīgus pierādījumus, ko ES dalībvalstis var ņemt vērā, cenšoties saskaņot savus tiesiskos regulējumus ar CRPD prasībām. Saskaņā ar CRPD šajā procesā ir aktīvi jāiesaista personas ar invaliditāti ar tās pārstāvošo organizāciju palīdzību.

Intervēto personu aprakstītās rīcībspējas ierobežojumu sekas norāda uz to, cik svarīgi ir izstrādāt modeļus, pamatojoties uz atbalstošu lēmumu pieņemšanu, kas saskaņā ar CRPD veicina personu ar invaliditāti neatkarību un autonomiju.

Papildu informācija:

Pārskats par FRA darbību saistībā ar invaliditāti ir pieejams: <http://fra.europa.eu/en/theme/people-disabilities>

Ziņojums "Personu ar intelektuālās attīstības traucējumiem un personu ar garīgās veselības problēmām" (*Legal capacity of persons with intellectual disabilities and persons with mental health problems*) ir pieejams: <http://fra.europa.eu/en/publication/2013/legal-capacity-persons-intellectual-disabilities-and-persons-mental-health-problems>

E-pasts: disability@fra.europa.eu